

IZVORI ZA ETNOGRAFIJU ISTRE 1848 — 1945. GODINE

JOSIP MILIČEVIĆ

Zavod za povijesne i društvene znanosti JAZU
52000 Pula

UDK 39(091)
Izvorni znanstveni rad

U članku su analizirani radovi nastali u razdoblju 1848—1945. Najvećim su ih dijelom pisali talijanski autori s namjerom da dokažu kako slavensko stanovništvo u Istri nema prava na svoje etnografske osobitosti, te ga treba asimilirati Talijanima. Nešto više objektivnosti nalazi se u etnografskim opisima francuskih i austrijskih pisaca. Opisano je s koliko se teškoća odvijao rad nekolicine hrvatskih autora, te ukazano na okolnosti koje su onemogućile sustavno organiziranje etnološke djelatnosti u Istri ne samo u razmatranom razdoblju, već i kasnije.

Godina 1848. predstavlja prekretnicu ne samo u društveno-političkom životu Istre, nego će biti odjeka i na kasnija mijenjanja etnografskih značajki istarskog sela a posebno na njihovo tumačenje. Premda je poslije pada Venecije mletačka Istra pripala Napoleonovoj Iliriji a potom od 1813. godine Austriji, još uvijek su do 1848. pa i kasnije u oba dijela Istre talijanski veleposjednici i intelektualci zapravo predstavljali jaču vlast od austrijske uprave. Štiteći svoje veleposjedničke interese ne samo što ne prihvaćaju napredne ideje talijanskog preporoda nego i dalje negiraju prava slavenskog stanovništva i smatraju ga barbarskim došljacima bez prava na samostalnost i slobodu. Iako 1848. god. znači ukidanje feudalizma i uvođenje ustavnog sistema to se u Istri provodi samo formalno a kolonat ostaje čak do II svjetskog rata. Ekonomski obespravljeni seljaci ni poslije 1848. nisu mogli u bečkom parlamentu imati svoga predstavnika a talijanski zastupnici odmah počinju u parlamentu dokazivati da je Istra talijanska pokrajina pa da u njoj u javnoj i službenoj upotrebi treba biti samo talijanski jezik. Slično je i sa kasnijim radom porečkog sabora, gdje Dobrila i ostali predstavnici nisu uspjeli izboriti pravo izlaganja na hrvatskom, a kamoli osigurati bilo kakva prava hrvatskom seljaštvu Istre.

I etnografski radovi objavljeni odmah poslije 1848. god. postaju u Istri tumači i podrška stavova talijanskih vlastodržaca, a glavni predstavnik takvog tumačenja bio je Kopranić Carlo Combi koji je time zaslužio za njega laskavu titulu »viteza i apostola talijanstva Istre.«¹ Čak i talijanski povjesničar Bernardo Benussi kaže da za Combija »znanost nije bila sama sebi svrhom, već osnovni i moćni činitelj političkoga života.«² Od 1849-56. god. Combi objavljuje niz članaka, a od 1857-59. tri godišta almanaha »Porta orientale« sa 36 svojih priloga i nekoliko priloga osmorice svojih suradnika.

¹ Miroslav Bertoša, Istarsko vrijeme prošlo. Pula 1978, str. 52.

² Isti, str. 52.

Smisao svih Combijevih pisanja najbolje se vidi iz njegovog »Apela Istrana Italiji« iz 1866. god. kada piše: »Slavene, kojih ima dvadeset i više plemena, (...) tu su mirno doveli upravljači ove pokrajine da bi njima naselili zemlju opustjelu od ratova i kuge (...), no nije nastalo ni jedno selo s makar malo razvijenijim gospodarskim i kulturnim životom koje ne bi bilo potpuno talijansko (...). Civilizacija je, dakle, sva naša, sva talijanska; naše je sve ono što sačinjava život nekog naroda, njegovo dostojanstvo, ugled, ponos i njegovo lice«. Combi na kraju zaključuje da su ti slavenski elementi u Istri »živjeli i žive bez povijesti, bez tradicije« pa im ne preostaje drugo nego da se izjednače s istarskim Talijanima.³

Pored sklonosti za pisanje neistina Combi je običan kompilator, koji je iz ranijih povijesnih radova izvlačio samo one podatke koji bi mu mogli poslužiti kao dokaz da su Slaveni došli u Istru tek poslije 16. st. a kako nemaju svoju tradiciju treba ih što prije talijanizirati. Iako nema znanstvenih kvalifikacija on čak piše 1860. god. prilog: »Etnografija Istre«, ali i tu, kao i u drugim djelima manipulira sa različitim podacima, govori jednom o dvadeset, drugi put o dva slavenska plemena. Govori da u Istri ima 54.000 Srba koje Talijani zovu Morlakima, zatim 6.000 talijaniziranih Morlaka, 10.000 prelaznog sloja, 9.000 Slavena bosanskog porijekla koje treba pribrojiti Srbima, pa nakon svih tih njegovih preračunavanja izlazi da u Istri živi 79.000 Srba ili srpskog porijekla, 33.000 Slovenaca i 160.000 Talijana.⁴

Premda je nepotrebno analizirati ovakva Combijeva neznanstvena domišljanja, spomenuli smo ih stoga što su i pored neprihvatanja od poštenih talijanskih znanstvenika, imala značajnu ulogu u kasnijim znanstvenim publikacijama, a čak i u novije vrijeme često se citiraju odlomci Combijevih radova ili navode neistiniti statistički podaci o stanovništvu Istre.

Nasuprot ovakvom pisanju nekih talijanskih povjesničara i samozvanih etnografa javlja se u dužim vremenskim razmacima nekoliko autora drugih narodnosti koji pokušavaju biti objektivni ali često (u nedostatku druge literature) koriste izvore »à la Combi« pa ni oni ne dolaze do objektivne istine. Tako 1875. god. Charles Yriarte objavljuje putopis: »Trieste e l'Istria« sa vrijednim crtežima i etnografskim podacima a u »Zeitschrift für österreichische Volkskunde« od 1895. pa nadalje izlazi više napisa različitih autora (L. Dolkowski, I. Fischer, J. Stander i G. Vidossich).

Godine 1910. i 1911. objavljuje M. Haberlandt tri knjige velikog formata, sa brojnim ilustracijama, pod naslovom: »Österreichische Volkskunst« a pisao ju je prema inventaru bečkog Museum für österreichische Volkskunde i na osnovu dotadašnje literature. Iako se iz njegovog rada vidi da dobro poznaje literaturu, ipak je uočljiv i veliki nedostatak — potpuno nepoznavanje terena i osnovnih značajki narodne umjetnosti pojedinih područja, zbog čega ni nije mogao dati komparativna i pouzdana tumačenja.

³) Isti, str. 61.

⁴) Isti, str. 65.

Poslije Haberlandta više nema značajnijih putopisa ili etnografskih publikacija od stranih stručnjaka osim talijanskih. Najviše su to prilozi u časopisima i zbornicima: »Il Palvese«, »L'era nuova«, »Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria«, »Archeografo triestino«, »Lares«, »Il folklore istriano«, te u listovima: »Il popolo di Trieste«, »Corriere della sera« itd. Ti su radovi posebno brojni u razdoblju 1930—1941. god. a među autorima javljaju se: Francesco Babudri, Mario Ranieri Cosar i drugi.

Nešto opsežniji rad je knjiga Giovannija Vesnavera: »Usi, costumi e credenze nel popolo di Portole«, objavljena u Puli 1901. godine (— reprint izdanje u Italiji 1974). Iako je već u predgovoru autor pokazao da mnogo drži do Combija i njegovih stavova, pa da i njegova knjiga treba samo pokazati da i život najskromnijeg istarskog gradića sliči životu ostalih talijanskih područja, da svaka talijanska obitelj ne samo govori talijanski nego ima i talijansku dušu (pri čemu uopće ne spominje postojanje slavenskog življa), ipak je na 335 stranica zabilježio obilje etnografskih podataka značajnih za etnografsko prikazivanje Bujštine, pa i čitave Istre.

Nasuprot barem nekakvom interesu stranih proučavatelja za etnografiju Istre, ne možemo govoriti o brojnijim i opsežnijim radovima naših autora. Čini se da za to nije postojao takav interes ni kod stručnjaka, ni kod naroda. To vidimo iz dva primjera: iz pokušaja prikupljanja etnografskih predmeta i pisanja etnografije Istre.

Prema uzoru već spomenutog časopisa »Atti e memorie...« koji je izlazio u Poreču a pomogao je prikupljanju predmeta i osnivanju muzeja, i uredništvo hrvatskog lista »Naša sloga« u br. 11 od 1. 6. 1872. god. objavljuje članak: »Narodni muzej u Zagrebu« i poziva čitaoce da prikupljaju starine i šalju u taj muzej, te obećava nagraditi darovatelje besplatnom pretplatom do godinu dana. Akcija nije naišla na željeni odaziv pa isti list u br. 16. od 16. 8. 1872. donosi: »Prvi iskaz darovah prikazanih Narodnom muzeju u Zagrebu« sa popisom nekolicine darovatelja, čime je sve završeno, dok su talijanski čitatelji u ogromnom broju i godinama sudjelovali u akciji svoga lista. Ipak, uredništvo »Naše sloge« i dalje pokušava učiniti nešto za etnografiju pa u broju 11-13 od 1890. god. uz izdavanje proglasa za djelo: »Narodni život Hrvata i Slovenaca u Istri« (ili: »Etnografija slavenskoga puka u Istri«) Josip Ptašinski izdaje »Proglas za utemeljenje narodopisnoga muzeja za Istru«. Ali, ni to nije dalo nikakve rezultate, pa je i u listu: »Pučki prijatelj« br. 28 od 1911. god. na str. 217 objavljen članak: »Sačuvajmo narodnu nošnju«, gdje se uz apel ističe da već za 20—30 godina u selima neće biti ni traga narodnim nošnjama.

I prvo prikupljanje podataka naših autora o narodnom životu nije rezultat organiziranog rada, nego slučajnih ambicija zainteresiranih pojedinaca. Koristeći najčešće informacije iz uže okolice oni počinju pisati manje priloge. Tako od 1860. god. u Trstu počinje izlaziti list: »Novice gospodarske« u kojima Jakov Volčić objavljuje više etnografsko folklorističkih priloga.

Početkom rada JAZU počinje se prikupljati rukopisna građa, ali i u tome nije mnogo učinjeno za Istru. Akademiji su predali rukopise Stjepan

Žiža, Ernest Jelusić-Štrkov, Jakov Volčić, Josip Ptašinski, Frane Lovljanov i drugi, tek ponešto od toga objavljeno je poslije 1912. godine, veći dio nikada nije objavljen, a neki su rukopisi, nažalost, u međuvremenu oštećeni, uništeni ili izgubljeni. I Vjekoslav Spinčić je napisao dva rukopisa ali ih, nije pohranio u arhivi JAZU, nego u arhivi Nacionalne i sveučilišne biblioteke u Zagrebu a uz to je objavio na njemačkom jeziku rad: »Volksleben der Slaven in Istrien« u 18. svesku zbornika: Österreichisch-Ungarische Monarchie in Wort und Bild«.

U prvim desetljećima ovoga stoljeća, osim spomenutih manjih priloga u ZbŽNO, malo se piše o etnografiji Istre, a tek iza 1930. godine nailazimo na nekoliko priloga uglavnom u glasilima istarskih emigranata, te u časopisima i listovima Zagreba, Beograda, Subotice i Splita. Za ilustraciju uvjeta u kojima su radili ti istarski emigranti navest ćemo slučajeve Ive Jardasa i Jakova Mikaca.

Jardas je još 1913-14. na poticaj dra Matka Laginje započeo u Bujštini prikupljati građu, jer mu je Laginja pisao: »Samo marljivo bilježite, jer se bojim da će tamo brzo svega nestati. A upravo narodnim običajima dokazujemo da smo tu od pradavnih vremena.«⁵ Jardas je prikupio mnoštvo etnografske građe, ali kada je buknuo I svjetski rat žandari su nakon premetačine u njegovu stanu oduzeli sve što im je bilo sumnjivo, pa tako i vrijedne bilješke.

Jakov Mikac je prvi Istranin koji je studirao etnografiju. Iako je bio prisiljen da živi u emigraciji i izvan Istre, već od 1924. god. svakoga ljeta neumorno je pješačio po Istri i prikupljao etnografsku građu, no kao »pericoloso Croato« dospio je pod policijsku prismotru i morao je točno najavljivati pravce kretanja da bi mu se osigurala pratnja i kontrola. Te su mjere pooštравane i pretvorene na kraju u otvorenu prijetnju njegovu ocu, da će mu zapaliti kuću ukoliko Jakov ne prestane dolaziti u Istru i pisati o istarskim Hrvatima. Stoga od 1933. god. Mikac više ne dolazi u Istru. Još prije te zabrane Mikac je 1930. god. u Zagrebu sudjelovao na III kongresu slavenskih geografa i etnografa s prilogom: »Narodna nošnja u Brestu« i objavio ga u časopisima: »Jadranske studije« (str. 96-102 za 1930) i »Narodna starina« (sv. IX za istu godinu), ali zbog opasnosti za oca ne pod svojim imenom, nego pod pseudonimom: »N. Tomov«. U ZbŽNO (knj. XXIX, str. 215-223 za 1933) opisao je godišnje običaje iz sela Brest, a u sv. 2 i različita vjerovanja. Za etnografski muzej u Zagrebu nabavio je narodnu nošnju i neke predmete iz inventara seoskog doma, ali je zabranom dolaska u Istru i taj rad prekinut.

Jednako je i Mijo Mirković etnografske opise davao pod pseudonimom. Kao Miho Krvavac (»Na piru moje sestre« u »Jadranskom kalendaru« za 1936) i Mate Balota (roman »Tijesna Zemlja« iz 1938). Nekoliko priloga pišu Ernest Radetić, Ante Rojnić, Ivo Zuccon i drugi u »Malom Istraninu«, »Jutarnjem listu«, »Zabavniku« i drugim listovima i glasilima. Za etnološka

⁵ Ivo Jardas, Po Grožnjanskom krasu. Buje 1971, str. 4.

istraživanja bitan je iz toga razdoblja stručni i nešto opsežniji prilog Josipa Ribarića: »Razmještaj južnoslovenskih dijalekata na poluotoku Istri«. ⁶

Istarski emigranti Matko i Ante Rojnić te Blaž Zuccon pišu tekstove za knjigu: »Nezaboravna naša Istra«, objavljenu u Zagrebu 1932. godine, a posvećenu »neprolaznoj uspomeni oca Istre dra Matka Laginje«. Nakon uvodnog dijela o geografiji i žiteljstvu slijedi poglavlje: »Etnografske crte«, među likovnim prilozima dato je dosta fotografija narodnih nošnji, a okvire svih fotografija radila je prema motivima sa istarske preslice Olga Höcker. No, čini se da cilj ove knjige nije bio u iznošenju znanstvenog i točnog etnografskog teksta, nego pobuđivanje interesa za Istru, pa stoga samo slikovni prikazi mogu izazvati pažnju etnologa.

Kakve nam informacije pružaju svi naprijed spomenuti izvori? Istakli smo npr. da je A. Haberlandt pisao o Istri bez ikakvog poznavanja prilika na terenu. To mu u recenziji prigovara A. Tamaro i ispravlja ga terenskim otkrićima, iako je vjerojatno i on upoznao teren samo preko svojih suradnika. Naša najnovija istraživanja ispravljaaju obojicu, premda još uvijek nismo sve otkrili, niti ćemo ikada otkriti. Nošnja u Istri počinje nestajati od 1880. godine, modernizacija mijenja sela od 1900-te, okupatorska vlast zatire folklorno stvaralaštvo od 1920—1940, u spaljenim selima tokom II svjetskog rata nestaju i etnografski predmeti, da bi potpuno nestali sa terena naglim razvitkom istarskog turizma. U kasno osnovane istarske muzeje tako je dospio tek izuzetno mali broj predmeta, uglavnom najniže kvalitete. Uz njih nije prikupljena ni osnovna dokumentacija a kamoli opširniji zapisi o funkciji, te o životu i običajima.

Ako izuzmemo istraživanja dr. Jelke Ribarić-Radauš o istarskoj ženskoj nošnji i ekipni rad Instituta za narodnu umjetnost (sa objavljivanjem samo jednog dijela predviđenih publikacija) sav ostali etnografski rad u Istri nakon oslobođenja samo je beskonačan niz osobnih ili društveno-političkih promašaja i negativnosti. Stoga odustajem od izrade planiranog trećega ⁷ nastavka prikaza izvora i etnografskog rada u Istri od 1945. god. do danas, jer će tu ocjenu moći dati samo buduće generacije.

⁶ Josip Ribarić, Razmještaj južnoslovenskih dijalekata na poluotoku Istri. Srpski dijalektološki zbornik, knj. IX, Beograd 1940.

⁷ Prvi prilog iz ove tematike *Izvori za etnologiju Istre nastali prije 1848.*, objavljen je u knjizi *Zgodovinske vzporednice slovenske in hrvaške etnologije*, Ljubljana 1982, str. 127-133.

SOURCES FOR THE ETHNOGRAPHY OF ISTRIA BETWEEN 1848 AND 1945

Summary

The crucial year of 1848 and the abolishment of feudalism did not bring much improvement to the peasant of Istria since the colon relations continued. Ethnographic descriptions written after that year mostly had the purpose of supporting the governing class, and proving that the Slav population, which was the most numerous, did not have any ethnographic distinctions and thus should naturally assimilate to Italian culture. The major proponent of such ideas was Carlo Combi. Some of his views were incorporated also in later publications.

The travelogues of French and Austrian authors from that period are somewhat more objective when they present ethnographic data. They exist, however, only for the period before the Italian occupation, while after World War I only descriptions by Italian authors become available.

At the end of the 19th century, Josip Ptašinski tried to start the publication of »The Ethnography of the Slavic People in Istria« and to establish an ethnographic museum, but with no success. Several Croatian authors collected data on culture, but a very small part of their manuscripts was published. Their work also ceased during the Italian occupation; for instance, it was forbidden to Jakov Mikac to carry out any ethnographic research. During the Second World War, Istrian villages were destroyed, and so was the material ethnographic evidence and sources. After the War, the ethnographic research has not been properly organized, so that even today we do not have enough data gathered for an ethnographic presentation of Istria.